

BİRİNCİ KUŞAK KURUMSAL VE DAVRANIŞSAL İKTİSAT OKULLARININ ANAAKIM İKTİSADA ELEŞTİRİLERİ

Eren KIRMIZIALTIN¹, Duygu ÇERİ²

Öz

Anaakım iktisat iki temel varsayım üzerine temellenir. Bunlar, araçsal rasyonalite ve metodolojik bireyciliktir. Anaakım iktisadın üzerine inşa edildiği rasyonalite ve metodolojik bireycilik varsayımları sonucunda ise homo economicus “ideal tip”i doğmuştur. Homo economicus, gerçekçi olmaması ve ekonomik hayatın karmaşıklığını yakalayamaması nedeniyle heterodoks iktisat okullarınca eleştirilmiştir. Bu eleştirilerde, homo economicusun insan davranışında etkili olan toplumsal ve kültürel yapıları, psikolojik ve bilişsel faktörleri, zaman ve mekânın önemini dikkate almadığı vurgulanmıştır. Bu çalışmada, iki farklı heterodoks iktisat okulunun, birinci kuşak kurumsal ve davranışsal iktisat okullarının anaakım iktisadın temel varsayımlarına yaptıkları eleştirilerin içeriği ve birbirleriyle ilişkileri ele alınmaktadır. Bu okullar, odak noktaları ve teorik yapıları farklı olsa da homo economicus modelinin eksiklikleri konusunda mutabıktırlar; insan davranışının yalnızca bireysel çıkar temelli rasyonalite çerçevesinde anlaşılamayacağını savunurlar. Çalışmamızda, iktisadın yaşadığımız dünyayı daha bütünsel bir kavrayışla yorumlayabilmesi için çok boyutlu bir perspektif kazanması gerektiği, bunun için ise disiplinlerarası bir yaklaşıma ihtiyaç duyulduğu savunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Araçsal Rasyonalite, Metodolojik Bireycilik, Kurumsal İktisat, Davranışsal İktisat

JEL Kodları: B41, B52, D90

CRITIQUES OF MAINSTREAM ECONOMICS BY OLD INSTITUTIONAL AND BEHAVIOURAL ECONOMICS

Abstract

Mainstream economics is based on two basic assumptions. These are instrumental rationality and methodological individualism. As a result of the assumptions of rationality and methodological individualism on which mainstream economics is built, the 'ideal type' of homo economicus has been created. Homo economicus has been criticized by heterodox schools of economics for being unrealistic and failing to capture the complexity of economic life. These critiques emphasize that homo economicus does not take into account the social and cultural structures, psychological and cognitive factors, and the importance of time and space that influence human behavior. This article discusses the content and interrelationship of the critiques of the basic assumptions of mainstream economics by two different heterodox schools of economics, old institutional and old behavioral economics. Although these schools differ in their focus and theoretical structures, they agree on the weaknesses of the homo economicus model, arguing that human behavior cannot be understood in terms of self-interested rationality. The article argues that economics should provide a multidimensional perspective to interpret the world with a more holistic understanding and that an interdisciplinary approach is essential for this.

Keywords: Rationality, Methodological Individualism, Institutional Economics, Behavioral Economics

JEL Codes: B41, B52, D90

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi, Boyabat İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ekirmizialtin@sinop.edu.tr, <https://orcid.org/0009-0009-4165-7379>

² Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi, Boyabat İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, dceri@sinop.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9035-1183>

GİRİŞ

Anaakım iktisat anlayışı, özellikle de neoklasik gelenek uzun süredir iktisadın merkezinde yer almaktadır. Bu anlayış, neoklasik iktisadın iki temel varsayımı üzerine inşa edilir: [araçsal] rasyonalite³ (iktisadi eyleyenlerin [araçsal] rasyonel eylemde bulunması) (Hodgson, 2007b, s. 11)⁴ ve metodolojik bireycilik (bu eyleyenlerin toplumsal değil atomik birer varlık olması). Aslında, bu iki temel varsayıma ek bir üçüncü varsayım daha yapılabilir: denge (dengenin var olması ya da dengeye yönelinmesi). Denge, L. Walras ve A. Marshall'ın çalışmalarında önemli bir konu olmakla birlikte özellikle K. Arrow ve G. Debreu'nun genel denge üzerine çalışmalarıyla neoklasik iktisadın temel, anaakım iktisadın da önemli varsayımlarından biri olmuştur. Ancak bu varsayım, anaakım iktisatta, rasyonalite ve metodolojik bireycilik kadar kalıcı olmamıştır. Genel denge için gerekli olan koşulların içinde yaşadığımız dünyada pek geçerli olmadığı anlaşılmış ve bu nedenle denge varsayımı zamanla önemini yitirmiştir. Hodgson'ın (2007b, s. 9-10) belirttiği gibi, denge'nin teorik öncüleri olan Hahn (1991) ve Arrow (1995) da çalışmalarında bu durumu kabul etmiştir. Bu nedenle “denge”, anaakım iktisat içerisinde bir dönem (ve hâlâ kısmen) önemli bir yere sahip olmakla birlikte, bu çalışmada, anaakım iktisadın üzerine temellendiği temel varsayımlardan biri olarak kabul edilmemektedir.

Anaakım iktisadın üzerine inşa edildiği rasyonalite ve metodolojik bireycilik varsayımlarının bir sonucu olarak homo economicus “ideal tip”i doğmuştur.⁵ Ancak homo economicus, gerçekçi olmadığı ve ekonomik hayatın karmaşıklığını yakalayamadığı gerekçesiyle bu çalışmanın konusu olan iktisat okulları ve diğer heterodoks iktisat okulları tarafından eleştirilmiştir. Bu eleştirilerde, homo economicusun insan davranışında etkili olan toplumsal ve kültürel yapıları, psikolojik ve bilişsel faktörleri, zaman ve mekânın önemini dikkate almadığı vurgulanmıştır. Homo economicus ideal tipinde, iktisadi eyleyenin tek ve geçerli eylem güdüsünün (bir anlamda motivasyonunun) bencilliğin belirleyici kendi çıkarını gözetmek olduğu kabul edilmektedir; ancak eleştiriler, bu tür bir varsayımın insan davranışını açıklamada yukarıda sıralanan hususları dikkate almadığı için yetersiz kaldığını vurgular.

Bu çalışmada, iki farklı heterodoks iktisat okulunun, birinci kuşak⁶ kurumsal ve davranışsal iktisat okullarının anaakım iktisadın temel varsayımlarına yaptıkları eleştirilerin içeriği ve birbirleriyle ilişkileri

³ Araçsal rasyonalite doğrudan eylem ile ilgilidir (Kalberg, 1980, s. 1151). Araçsal rasyonalite, eyleyenin, hedeflerini en iyi şekilde gerçekleştirmesi (Nozick, 1993, s. 133), hedefini (amacını) optimal şekilde gerçekleştirmesi (Stanovich, 2010, s. 1), veri amaçlar setini en iyi şekilde tatmin edecek araçları seçmesi (Heap, 1989, s. 39) olarak tanımlanabilir.

⁴ Rasyonalite artık anaakım iktisadın merkezinde yer almadığını savunan çalışmalar olsa da (ör. Colander vd. 2004; Davis 2006) bu çalışmada, rasyonalitenin, içeriği yeniden düzenlenmekle birlikte, anaakım iktisadın merkezinde yer almaya devam ettiği savunulmaktadır. Bununla birlikte, anaakım ve neoklasik iktisadın aynı olmadığı, anaakım iktisadın içeriğinin kısmen dönüştüğü de kabul edilmektedir (bkz. Kırmızıaltın, 2024).

⁵ Weber'in ideal tip tanımlamaları ve burada kullanılan ideal tip'in hangi tanımla örtüştüğü çalışmanın kapsamını aşmaktadır ve çalışmanın bağlamı dışındadır. Bu konu hakkındaki ayrıntılı tartışma için bkz. Angner (2014).

⁶ Makalenin yazarları “old”un Türkçe karşılığı olarak “eski” yerine “birinci kuşak” kullanmaktadır.

ele alınacaktır. Her iki iktisat okulu da neoklasik teorinin ve anaakım iktisadın temel varsayımlarından biri olan rasyonel iktisadi eyleyen varsayımını reddeder. Kurumsal ve davranışsal eleştiriler, anaakım iktisadın varsayımları nedeniyle içinde yaşadığımız dünyayı anlamada yetersiz kaldığını iddia etmek ve iktisadi davranışın daha incelikli bir şekilde anlaşılmasını savunmak konusunda kesişirler. Bu iktisat okulları kurumsal yapılara veya psikolojik ve bilişsel faktörlere odaklanarak gerçek dünyadaki ekonomik yaşamın karmaşıklıklarına daha fazla dikkat edilmesi çağrısında bulunur. Dahası, neoklasik iktisada hâkim olan soyut, bağlamından koparılmış modellerin ötesine geçmenin önemini vurgularlar. Bununla birlikte, bu iki okulun analitik odakları farklılık gösterir. Birinci kuşak kurumsal iktisat, kurumların, gücün ve kolektif eylemin rolüne odaklanır ve ekonomik faaliyetin, içine gömülü olduğu toplumsal ve yasal yapılardan ayrı olarak anlaşılamayacağını vurgular. Birinci kuşak davranışsal iktisat ise, bireylerin araçsal rasyonel olmadığını ve psikolojik etkileyenler ile bilişsel sınırlamalardan etkilendiğini savunarak anaakım iktisadın bilişsel varsayımlarına itiraz eder.

Birinci kuşak kurumsal ve birinci kuşak davranışsal iktisat hakkındaki literatür genişlemeye devam etmektedir.⁷ Bununla birlikte, mevcut literatürde birinci kuşak davranışsal iktisat ve birinci kuşak kurumsal iktisat okullarının kurucu düşünürlerini, anaakım iktisadın temel varsayımlarına yönelik eleştirileri bağlamında sistematik bir şekilde karşılaştıran kapsamlı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışmanın amacı, söz konusu boşluğu doldurarak, birinci kuşak davranışsal ve kurumsal iktisadın kurucu düşünürlerinin anaakım iktisada yönelik eleştirilerini karşılaştırmalı bir çerçevede ele almak ve bu okulların iktisadi düşünce içindeki konumlarını daha açık bir şekilde ortaya koymaktır.

ANAAKIM İKTISADIN TEMEL VARSAYIMLARI

Anaakım iktisadın teorik omurgasını neoklasik iktisat oluşturur. Bu iktisat anlayışı, piyasalar, bireysel davranışlar ve ekonomik sonuçlara ilişkin analizi yapılandıran iki temel varsayımla karakterize edilir. Bu temel varsayımlar, iktisadi eyleyenlerin araçsal rasyonel olması -fayda (birey) ve kâr (firma) maksimizasyonunu hedeflemesi- ile metodolojik bireyciliktir -eyleyenlerin toplumsal değil atomik varlıklar olarak görülmesi-.

⁷ Bknz. Caspari, 2022; Conrad, 2020; Corr ve Plagnol, 2023; Dumludağ vd., 2015; Earl, 2022; García-Quero ve López Castellano, 2022; Katselidis, 2019; Lehr, 2022; O'Hara, 2023; Özçelik ve Özveren, 2015; Özveren, 2007; Stanfield, 2023; Stilwell vd., 2022; Taioka vd., 2020; Voigt, 2019.

Araçsal Rasyonalite

Anaakım iktisadın temel varsayımlarından biri insanların araçsal rasyonel eylemde bulunmasıdır. Araçsal rasyonel insan, varsayım olarak, içeriği değişmekle birlikte, A. Smith ve J. S. Mill’de ortaya çıkmış, marjinalist okul temsilcilerince de savunulmuştur.

Smith’te rasyonalite kavramı kullanılmaz, yerine “ihtiyat” (prudence) kavramı kullanılır (Coleman, 1995, s. 126). Smith’in kullandığı anlamıyla ihtiyat, rasyonalitenin tam karşılığı olmasa da yaklaşık karşılığıdır. Smith’e göre ihtiyatın iki temel özelliği vardır: olası yarar ve zararları kavrayabilmek ve kendine hâkim olmak (gelecekteki daha yüksek haz için bugünkü hazdan vazgeçmek ya da eleme katlanmak) (Smith, [1759]1976, s. 189). Smith’in burada kullandığı anlamıyla ihtiyat bir hesaplama içerir: insan daha yüksek bir hazzın hesaplamasını yaparak eylemde bulunur. Bu eylemin temelinde ise kendi çıkarının peşinde koşmak vardır. Smith bu durumu şöyle açıklar: “[İnsan] Kendine yarar sağlayacak bir biçimde onların bencilliğine seslenirse ve kendisinin onlardan istediğini yerine getirmelerinin onların da çıkarına olduğunu gösterebilirse başarılı olma şansı yüksek olacaktır... Yemeğimizi kasabın, biracının ya da fırıncının yardımseverliğinden dolayı değil, onların kendi çıkarlarını gözetmeleri nedeniyle elde ederiz” (Smith, [1776] 2004, s. 26).

Smith’te iktisadi eyleyenin kendi çıkarı peşinde koşması ve bencilliği, ihtiyatlı davranmayla işlevselleştirilir. İktisadi eyleyen hazzı artırmak, eleme ise azaltmak ister ve bu sebeple hesaplama yapar, bu isteğin kendisi ise kendi çıkarının peşinde koşmak olarak görülebilir, bu bağlamda insanın çok olan yararı/hazzı seçmesi, çoğu aza seçmesi olarak tanımlanabilecek bir rasyonelliğe sahiptir (Kırmızıaltın, 2017, s. 52). J. K. Arrow’un belirttiği gibi “Smith ve Ricardo gibi klasik iktisatçılar arasında, rasyonalite çoğu aza tercih etme gibi sınırlı bir anlama sahiptir” (Arrow, 1986, s. 388).

Smith’de “çoğu aza tercih etme” olarak tanımlanan rasyonalite, J. S. Mill’de “asgari çaba ile azami fayda peşinde koşmak” olarak tanımlanır: “... politik ekonomi de her zaman, var olan bilgi durumundan elde edebildikleri asgari emek ve fiziksel özveri miktarıyla, gereksinimlerini, konforu ve lüks şeyleri azami biçimde elde edebilen nedensiz bir insan tanımı varsayar” (Mill, [1844] 2000, s. 101). Mill, amaç-araç ilişkisini zenginlik (konfor ve lüks şeyler) ile özveri arasında kurar. Bu amaç-araç ilişkisinde iktisadi eyleyen zenginliğini/faydasını azamileştirmeye çalışır.

Smith’de çoğu aza tercih etme, Mill’de azamileştirme olarak tanımlanan rasyonalite, Marjinalist iktisat okulunun kurucu temsilcilerinin tanımlamalarıyla başka bir boyut kazanmıştır. Marjinalist iktisadın kurucu temsilcilerinden biri olan W. S. Jevons, “İktisadın meselesi, isteklerimizi en az çabayla en yüksek

derecede tatmin etmek –azami miktarda arzu edileni, asgari zarar yani arzu edilmeyenle elde etmek-, bir diğer ifadeyle hazzı maksimize etmektir” der (Jevons, [1871] 1879, s. 40). Marjinalist iktisadın bir diğer kurucu temsilcisi C. Menger ise “İnsanın bütün iktisadi aktivitesine kılavuzluk eden fikir, kendi ihtiyaçlarının mümkün olan en mükemmel tatminidir” ifadesini kullanır (Menger, [1871] 2007, s. 230). Menger aynı çalışmanın başka bir yerinde ise şöyle der: “İnsanları mübadele yapmasına yol açan ilke, bir bütün olarak iktisadi aktivitelerine kılavuzluk eden ilke ile aynıdır; bu ilke, ihtiyaçlarını mümkün olan en mükemmel tatminini sağlama gayretidir (Menger, [1871] 2007, s. 180).

Rasyonalite, marjinalist iktisat okulunun kurucu temsilcilerinin tanımlamalarında “faydanın maksimizasyonu/en mükemmel tatmini”ne dönüşmüştür ve bu tanım neoklasik ve anaakım iktisadın temel varsayımlarından biri olan araçsal rasyonalitenin kabul edilen tanımı olmuştur.

Marjinalist iktisatçıların tanımlamasıyla fayda maksimizasyonuna dönüşen araçsal rasyonalite varsayımına göre bireyler, iktisadi eyleyenler (iktisadi birim) olarak, kendi çıkarının peşinde koşan, fayda ya da memnuniyetlerini maksimize etmeyi amaçlayan kararlar alan, araçsal rasyonel eyleyenlerdir (iktisadi birim olarak firmalar ise kârlarını maksimize etmeye çalışır). Bu rasyonel eyleyen modeli, bireylerin (ve firmaların) tam bilgiye sahip olduğunu (tüm bireylerin ve firmaların mal ve hizmetlerin fiyatları, kalitesi ve bulunabilirliği ile teknolojik olanaklar gibi ilgili tüm değişkenler hakkında tam ve anlık bilgiye sahip olduğunu), mevcut tüm bilgileri işleyebileceğini, maliyet ve faydaları doğru bir şekilde hesaplayabildiğini ve her zaman kendi çıkarlarına en uygun kararları verebileceğini kabul eder.⁸

Metodolojik Bireycilik

Anaakım iktisadın bir diğer temel varsayımı metodolojik bireyciliktir –iktisadi olguları açıklarken kullanmamız gereken analiz biriminin atomik birey olması varsayımı. Metodolojik bireycilik varsayımı, iktisadın olduğu kadar felsefenin, sosyolojinin, siyaset biliminin de önemli tartışma konularından biri olmuştur. Ancak diğer sosyal bilim alanlarındaki tartışmalar bu çalışmanın kapsamını aşmaktadır, bu nedenle ele alınmayacaktır. Yine de belirtmek gerekir ki; Popper (1945), Watkins (1952), Lukes (1969), O’neill (1973) çalışmalarındaki tartışmalar, metodolojik bireyciliğin tek bir şekilde kavranmadığını ortaya koymaktadır. Hodgson’ın (2007a, s. 212) da belirttiği gibi metodolojik bireyciliğin kabul edilmiş tek bir anlamı yoktur. Tıpkı araçsal rasyonel eylem varsayımı gibi metodolojik bireycilik varsayımı da zamanla

⁸ İktisadi birimlerin tam bilgiye sahip olduğu kabul edilirse, iktisadi eyleyenler karar alırken maliyet ve faydaları doğru bir şekilde hesaplarlar ve bu da etkin piyasa sonuçlarına yol açar.

farklı şekillerde yorumlanmış ve içeriği değişmiştir. Bu değişimin İktisat alanındaki seyrinin takibi, kavramın ortaya çıkışı ile teorik olarak kullanımı incelenerek yapılabilir.

Kavram ilk kez, Schumpeter'in 1908 tarihli Almanca ve 1909 tarihli İngilizce yazılan çalışmalarında kullanılmıştır⁹ (Hodgson, 2007a, s. 213; Udéhn, 2001, s.104). Schumpeter, metodolojik bireycilik ile, belirli ekonomik ilişkileri açıklamak için bireyden yola çıkmak gerektiğini savunur, bu anlamda bütün ekonomik ilişkileri açıklamak için kullanılabilecek evrensel bir ilke ya da sosyal bilimciler için zorunlu bir kural değildir (Hodgson, 2007a, s. 213). Bununla birlikte, bu tanımlamada metodolojik bireycilik ile politik bireycilik arasında ayırım yaparak marjinalist okulun kullandığı metodolojik bireyciliği savunur; metodolojik bireyciliği teorik iktisadın kullanması gereken bir kavram olarak tanımlar (Udéhn, 2001, s. 104-105).¹⁰

Kavramın ortaya çıkışı Schumpeter ile olsa da, metodolojik bireyciliğin iktisat içerisindeki teorik kullanımı daha eskilere dayanır. İktisadi olay ve olguları açıklarken kullanılan bir varsayım olarak metodolojik bireycilik, henüz kavram olarak ortaya çıkmamışken bile, marjinalist iktisatçıların teorik yaklaşımına içkindi. Jevons'un mekanik (matematiksel kesinliğe sahip) olarak işleyen psikolojik iktisadında (White, 1994, s. 197) ya da Menger'in (Avusturya iktisat okulu temsilcisi olarak) Alman Tarihsel Okulu ile tartışmasındaki teorik konumunda (Menger, 1883, s. 93), bir indirgeme birimi olarak atomik bireyler kullanılır. Bu birey, karmaşık olguları unsurlarına indirmede, eylemi ve eylemin güdüsünü (çıkar/fayda) açıklamada kullanılan bir iktisadi birimdir. Bu birim aynı zamanda toplumsal yapı ve ilişkilerin dikkate alınmadığı ya da görece önemsizleştirildiği bir teorik çerçevenin oluşmasına imkân sağlar. Kavramsal olarak ortaya çıkışında evrensel bir ilke ya da sosyal bilimciler için zorunlu bir kural olmayan metodolojik bireycilik, marjinalist iktisat okulunun bireyci yaklaşımıyla teorik bir temel (varsayım) olarak kabul edilmiştir.

Anaakım iktisat ise, marjinalist iktisat okulunun neoklasik okul üzerindeki etkisi ve marjinal iktisat okulunun bireyci teorik yaklaşımı nedeniyle metodolojik bireyciliği temel varsayım olarak kabul etmiştir. Udéhn (2001, s. 49) bu durumu şöyle açıklar: "Bana göre iktisat, Stanley Jevons ve Carl Menger'in Leon Walras (1874) ile birlikte marjinalist devrimi gerçekleştirdiği 1871 yılında kesin olarak bireyci hale geldi."

⁹ Schumpeter, Joseph A. (1908) *Das Wesen und der Hauptinhalt der theoretischen Nationalökonomie* (München und Leipzig: Duncker und Humblot). Schumpeter, Joseph A. (1909) 'On the Concept of Social Value', *Quarterly Journal of Economics*, 23(2), February, s. 213-32.

¹⁰ Schumpeter'in yaklaşımı Weber'in teorisinden etkilenmiştir. Bu etkilenmenin kapsamı için bkz. Stanford Encyclopedia of Philosophy: Methodological Individualism <https://plato.stanford.edu/entries/methodological-individualism/> (Erişim Tarihi: 01.09.2024)

Arrow'un (1994, s. 2) ise, "genellikle anaakım iktisadın, metodolojik bireyciliğin en saf örneği olduğu düşünülür"¹¹ diyerek bu yaklaşımın anaakım iktisatta ne kadar güçlü bir şekilde benimsendiğini vurgular.

Bu varsayım tek bir şekilde kavranmamış olsa ve bu varsayımın tek bir anlamı olmasa da anaakım iktisatta işlevselleştiği biçimiyle üç temel önermeye sahip olduğu söylenebilir:

- i. "Sadece bireylerin amaçları ve çıkarları vardır.
- ii. Sosyal sistem ve bu sistemdeki değişiklikler bireylerin eylemlerinden kaynaklanır.
- iii. Tüm büyük ölçekli sosyolojik olgular, nihayetinde yalnızca bireylere, onların eğilimlerine, inançlarına, kaynaklarına ve karşılıklı ilişkilerine atıfta bulunan teoriler açısından açıklanmalıdır" Rutherford (1994, s. 31-32).

Nihayetinde, iktisadi olguları açıklarken kullanmamız gereken analiz biriminin atomik birey olması varsayımı, yani metodolojik bireycilik, araçsal rasyonalite ile birlikte, anaakım iktisadın temel varsayımlarından biri olmuştur. Bu temel varsayımlar -rasyonelite ve metodolojik bireycilik- birçok iktisat teorisi ve politikasının temelini oluşturmuştur. Ancak bu varsayımlar, birinci kuşak kurumsal ve davranışsal iktisat okullarınca eleştirilmiştir. Bu eleştiriler, neoklasik iktisadın sunduğu aşırı basitleştirilmiş insan davranışı ve piyasa görüşüne karşı çıkmakta ve gerçek dünyadaki ekonomik faaliyetlerin karmaşıklığını daha iyi kavrayan modelleri savunmaktadır.

BİRİNCİ KUŞAK KURUMSAL İKTİSAT OKULU'NUN ANAAKIM İKTİSAT ELEŞTİRİSİ

Birinci kuşak kurumsal iktisat, ekonomik davranışları ve sonuçları şekillendirmede kurumların önemli olduğunu savunur ve anaakım iktisadın rasyonalite ve metodolojik bireycilik varsayımlarına dayanan Homo Economicus'a itiraz eder. Bu yaklaşım bireylerin seçimlerinin alışkanlıklar, sosyal normlar, yasal çerçeveler, kültürel değerler ve tarihsel bağlam tarafından şekillendirildiğini vurgular. Toplumsal, kültürel ve güç ilişkilerinin bir sonucu olan geçmişteki olaylar silsilesinin ve kararların gelecekteki ekonomik sonuçları etkilediğini savunur, ekonomik (kümülatif) süreçlerin dinamik ve evrimsel bir yapıya sahip olduğunu vurgular. İktisadi eyleyenleri izole/atomik (araçsal) rasyonel karar vericiler olarak değil, toplumsal ve kurumsal bağlamın parçası olarak görür. Bu bakış açısıyla, anaakım iktisadın metodolojik bireycilik ve (araçsal) rasyonalite varsayımlarını eleştirir. Birinci kuşak kurumsal iktisat okulunun anaakım

¹¹ Arrow, ilgili çalışmasında, bu varsayımı eleştirir: "Kolay bir özetim yok. Ancak belirli bireylere bağlı olmayan sosyal değişkenlerin ekonomiyi ya da başka herhangi bir sosyal sistemi incelerken çok önemli olduğu ve özellikle bilgi ve teknik bilginin zaman içinde artan bir öneme sahip, değiştirilemez bir sosyal bileşeni olduğu sonucuna varıyorum" (Arrow, 1994, s. 8). Bununla birlikte, Arrow'un teorik pozisyonu yıllar içinde değişmiştir. Önceki teorik pozisyonunda net biçimde bireycidir. Bkz. Arrow (1959; 1968)

iktisadın temel varsayımlarına eleştirileri T.B. Veblen, J.R. Commnos ve W.C. Mitchell'in çalışmaları üzerinden değerlendirilebilir.¹²

Araçsal Rasyonalite Eleştirisi

Veblen'e göre bireyler karşılaştıkları her durumda en uygun çözüm için anlık rasyonel hesaplamalar yapamazlar. Sahip oldukları düşünce alışkanlıkları (kurumlar) ve eğilimler yeni durumlara göre değişir ve dönüşür ve bu alışkanlık ve eğilimler hesaplamayı hem zaman hem de içerik bakımından etkiler. Ayrıca insanların eylemleri basitçe belirli bir fayda fonksiyonu ya da haz-elem hesabı ile değerlendirilemez. Veblen'e göre bu hedonist anlayış, insanın bir şey yapma vasfının esasını görmezden gelir, insanı dinamik bir varlık olarak değil, sabit, değiştirilemez doğaya sahip bir varlık olarak görür. Veblen, bunun yerine dinamik bir insan varsayımı yapar. Bu insan, durumun değişmesi sonucunda değişen alışkanlıklardan etkilenir: "Durumun değişen zorunlulukları, alışkanlıklarda bir değişime yol açmasının yanı sıra insan doğasında da benze bir değişime yol açar. Toplumun beşerî unsuru, yaşamın değişen koşullarıyla çeşitlenir" (Veblen, [1899] 2015, s. 192). Veblen, hedonist hesaplamaya dayalı rasyonalite açıklamasını eleştirirken şöyle der:

"İktisat teorisinin geçerli tüm formülasyonlarında, İngiliz ya da Kıta Avrupası iktisatçılarına ait olup olmadığı fark etmeksizin, araştırmaya konu olan insan malzemesi hedonist terimlerle tasarlanır, yani pasif ve esas itibarıyla durağan ve değiştirilemez olan veri insan doğası terimleriyle. İktisatçıların psikolojik ve antropolojik ön-kabulleri, birkaç nesil önce psikoloji ve sosyal bilimlerde kabul gören ön-kabullerdir. Hedonist insan kavrayışına göre insan, şimşek gibi hızlı bir haz ve elem hesaplayıcıdır, faaliyet alanında onu sağa sola salındırmakla birlikte zedelemekten birarada uyarıcı itki etkisindeki homojen mutluluk arzusu küreciği gibi salınır. Ne öncesi ne de sonrası vardır. İnsan soyutlanmıştır ve veridir...

Daha sonraki psikoloji ise, modern antropolojik araştırmayla desteklenerek, insan doğasına dair farklı bir kavrayış sunar. Bu kavrayışa göre insanın bir şey yapma vasfı, basitçe elverişli kuvvetlerin etkisiyle ortaya çıkan haz ve eleme katlanmak değildir. İnsan basitçe çevre kuvvetlerin yörüngesinde yer alarak tatmin edilen bir arzular yığını değildir, daha ziyade gözler önüne serilen etkinlikte dışavurulan ve gerçekleştirilmeye çalışılan eğilim ve alışkanlıkların tutarlı bir ürünüdür. Bu görüşe göre, insani etkinlik ve diğerlerinin arasındaki iktisadi etkinlik, verili arzuların doygunluğa ulaştırılması sürecine bağlı olarak kavranmaz" (Veblen, [1898] 2017, s. 85).

Mitchell de anaakım iktisadın rasyonalite ve rasyonel eyleyen varsayımlarına karşı çıkar. Rasyonalite kavramının neoklasik iktisat tarafından sorgusuz sualsiz kabul edildiğini belirten Mitchell, iktisadi dünyada rasyonaliteye yer olmadığını iddia etmemekte, neoklasik iktisattaki rasyonel hesaplama varsayımının, iktisadi hayattaki rasyonalite unsurunu abarttığını savunmaktadır. Çünkü Mitchell'e göre, rasyonalite

¹² Birinci kuşak kurumsal iktisadın temsilcileri arasına Rutherford (1994) C. Ayres'i ve bazı noktalarda J.B. Clark'ı da ekler. Hodgson (1998, s. 177) ise G. Myrdal ve K. Galbraith'i de ekler.

kavramı da insan ürünü olan diğer tüm kavramlar gibi toplumsal -dolayısıyla kurumsal- kökenlidir, rasyonalite toplumsal bağlamdan kopuk olarak ele alınamaz (Bilir, 2018, s.24).

Mitchell'e göre anaakım iktisadın varsaydığı rasyonalite, insan doğasının temel bir özelliği değil, bizzat parasal kurumların yükselişinin bir ürünüdür. Mitchell, "Para ekonomisi, ekonomik davranışı hesapçı bir kişisel çıkar arayışı olarak açıklamayı makul kılmakla kalmadı, aynı zamanda daha bilimsel bir yaklaşımın oluşmasına da engel oldu" der (Akt. Burns, 1952, s. 46). Rasyonalite varsayımının yetersiz ve hatalı olduğunu savunur. Veblen'in teorik pozisyonunu takip eden Mitchell, insanın eylemini yorumlarken sahip olunan alışkanlık ve içgüdünün dikkate alınması gerektiğini söyler:

"Erkekler ve özellikle de kadınlar, parayı kişisel tatminler için harcarken yaptıkları planlarda, parayı ticari amaçlar için harcarken yaptıkları planlardan daha az dikkatlidirler. Geçici hevesler, fiyatlar konusunda dikkatsizlik, nitelikler konusunda bilgisizlik, eski usullerin inatla tercih edilmesine geniş alan sağlar. McDougall'ın terimleriyle, modaya boyun eğmemizi, gösterişçi israfımızı ve reklamcıya olan özensiz bağımlılığımızı açıklamak istiyorsak, alışkanlık, telkin ve öykünme ve taklit içgüdülerini de işe katmalıyız. Rasyonellik varsayımı gerçekleri açıklamak için yetersizdir..."

Kısacası, iktisadi rasyonellik etnoloji tarafından edinilmiş bir yetenek olarak ispat edilir. Bu haliyle iktisadın temel sorunudur; üzerine ayrıntılı teolojik yapıların daha fazla uzatılmadan inşa edilebileceği sağlam bir temel değildir... Bunu bir sorun olarak ele aldıklarında kendilerini alışkanlıklara, alışkanlıklardan da içgüdülere geri dönerken bulacaklardır. Buraya kadar psikolojik eleştiri, iktisadi rasyonalite varsayımının yetersiz olduğu kadar hatalı da olduğunu göstermektedir. Bu varsayım patronların çalışmaları için geçerlidir ama sanayi ve iş dünyasındaki alt kademelerin çalışmaları için geçerli değildir; tüketim faaliyetlerini açıklamaz ve iktisatçının temel sorununu ihmal etmesine neden olur" (Mitchell, 1910, s. 200-201).

Commons, birinci kuşak kurumsal iktisadın diğer temsilcileri gibi evrimci yaklaşımı¹³ bakış açısının merkezinde tutar. İnsanı veri kabul etmez, alışkanlık ve toplumsal kurallardan (mülkiyet hakları, çalışma kuralları vb.) etkilenen bir varlık olarak görür. Commons için insan davranışında en önemli unsurlardan birisi rasyonalite değil, iradeciliktir, çünkü bireyler her şeyden önce arzuların bir ürünüdür ve arzular da inançların temelidir; böylelikle arzu ve inançlar iradenin temelini teşkil etmektedir (Bilir, 2018, s.21). Bu anlamda insanın amacı, karar verme süreci, salt fayda ya da çıkara indirgenemez. Commons'a göre fayda maksimizasyonu temelli rasyonalite varsayımı "tutku, aptallık ve cehalet"ın insan seçimindeki kısıtlayıcı etkisini görmez, insanın sınırlı bilgiye sahip olduğunu dikkate almaz; çıkara olumlu anlam yüklemek ise, eksik bilgi ve mülkiyet haklarının olduğu bir dünyada kişisel çıkarın, insanlar hile, yalan ve yanlış tanıtım yaptıkça kolayca yıkıcı ve anti-sosyal bir güce dönüşebileceğini görmezden gelmek anlamına gelir (Kaufman, 2007, s.22). Commons'ın önerdiği rasyonellik "sınırlı"dır,¹⁴ çünkü Commons'a göre insan eksik

¹³ Commons'da Darwinci anlamda seleksiyon "doğal" değil "yapay"dır (Bkz. Hodgson, 2003, s. 559-60).

¹⁴ Simon'ın "sınırlı rasyonalite" kavramı ile Commons'ın "sınırlı rasyonellik" kavrayışı arasındaki ilişki için bkz. Forest ve Mehier (2001).

bilgiye sahip olmanın yanı sıra “bedenin, sinirlerin ve beynin geçmiş deneyimlere dayanarak bilinçaltında ayarlanması ve dışarıdan bir uyarı ile dokunulduğunda alışılmış yönüne doğru yola çıkmaya hazır olması” (Commons, 1924, s. 349) olarak tanımladığı alışkanlıklar (kişinin yaptığı tekrarlar) ve “gelecekte de neredeyse hiç değişmeden devam etmesi beklenebilecek davranış benzerliği” (Commons, 1950, s. 110) olarak tanımladığı adet (custom) (grup olarak yapılan tekrarlar) tarafından biçimlenir. Sınırlı bilgiye sahip, alışkanlık ve adetlerin etkilediği insan değişen durumlara göre hareket eder, amacı her zaman fayda maksimizasyonu değildir ve kararlarını her zaman bu doğrultuda almaz. Kararlarını, içinde bulunduğu durumun gerektirdiği koşulları dikkate alarak verir: “Eğer faktörler sürekli değişiyorsa, o zaman akıl stratejik olanları kontrol etmek için canlı olmalıdır; ama her zamanki gibi devam ediyorsa, o zaman alışılmış varsayımlar yeterlidir” (Akt. Rutherford, 1994, s.60).

Görülebileceği üzere, birinci kuşak kurumsal iktisadın temsilcilerinin araçsal rasyonalite eleştirisinde ortak ve farklı hususlar vardır. Veblen, araçsal rasyonaliteyi, bireylerin sürekli rasyonel ve fayda maksimizasyonu güdüsüyle hareket ettiği varsayımını basit ve yetersiz bulur. Veblen, bireylerin eylemlerinin düşünce alışkanlıkları ve toplumsal normlar tarafından şekillendiğini savunarak, insan davranışını tarihsel bir evrimin sonucu olarak görür. Ona göre, bireyler dinamik varlıklardır ve bu dinamizm, araçsal rasyonalite gibi basit bir modelle açıklanamaz. Mitchell, araçsal rasyonaliteyi “parasal kurumların yükselişinin bir ürünü” olarak görür ve rasyonel eyleyen varsayımının, insan doğasına uygun olmadığını savunur. Paranın, toplumsal bir kurum olarak, bireylerin eylemlerini, kültürel ve toplumsal normlarla biçimlendirdiğini öne sürer. Commons ise, rasyonaliteyi “sınırlı” olarak ele alır ve insani zaafıların-tutku, aptallık ve cehalet gibi- rasyonel karar alma süreçlerini etkilediğini kabul eder.

Metodolojik Bireycilik Eleştirisi

Veblen’e göre insan toplumsal ilişkilerden yalıtılmış atomik bir birey değil, sosyal bir hayvandır, alışkanlık ve eğilimlerdeki değişimlerden etkilenir: “İnsanın yaşamı hareketten ibarettir ve insan hareket ettiği sürece düşünür ve hisseder. Böyle olmak zorundadır; çünkü düşünme ve hissetme eylemini üstlenen, eyleyen insandır. Diğer türler gibi insan da alışkanlık ve eğilimlerin bir ürünüdür. Seleksiyon sürecinde kendisine işlenmiş olan eğilimler öncülüğünde hareket eder... İnsan sosyal bir hayvandır...” (Veblen [1898] 2017, s. 31). Bu anlamda insan yaşadığı çevredeki değişimlerden ve toplumsal evrimden etkilenir. Veblen’e göre insan, içine gömülü olduğu kurumların (düşünce alışkanlıklarının) evrimiyle şekillenen bir varlıktır: “Toplumsal evrim, ortak yaşam koşullarının gerilimi altında, düşünce yapısının ve düşünce alışkanlıklarının selektif bir adaptasyon sürecidir. Düşünce alışkanlıklarının adaptasyonu, kurumların gelişmesidir... Durumun değişen zorunlulukları, alışkanlıklarda bir değişime yol açmasının yanı sıra insan doğasında da

benzer bir değişime yol açar” (Veblen, [1899] 2015, s. 192). Dolayısıyla Veblen’e göre metodolojik bireycilik (izole atomik birey) varsayımı evrimi, kurumların -düşünce alışkanlıklarının- yaşam koşullarındaki değişmeye bağlı olarak yaşadığı selektif adaptasyonu, insanın sosyal bir hayvan olduğunu görmezden gelmek anlamına gelir.

Mitchell’in metodolojik bireycilik eleştirisinin temelinde, bireylerin çoğu temel hedef ve kavramlarını kendilerini çevreleyen sosyal sistemden devrıldıkları kabulü vardır. Dahası, kurumlar genellikle bireylerin eylemleri üzerinde kural koyucu bir otoriteye sahiptir (Rutherford, 1987, s. 65). Bu nedenle sosyal sistem bireysel eylemleri belirli açılardan düzenler ve ortak kalıplara sokar. Birey sosyal sistemin bu belirleyiciliğinin dışında, sabit ve atomik bir varlık olarak görülemez:

“Sosyal kavramlar sosyal kurumların özünü oluşturur. Bu kavramlar, davranışlara rehberlik eden normlar olarak genel kabul görmüş yaygın düşünce alışkanlıklarından başka bir şey değildir. Bu haliyle sosyal kavramlar birey üzerinde belirli bir kural koyucu otoriteye sahip olurlar. Bir sosyal grubun tüm üyeleri tarafından günlük olarak kullanılmaları, bu bireyleri bilgileri olmaksızın ortak kalıplara sokar...” (Mitchell, 1920, s. 203).

Mitchell’in bakış açısına göre analiz, bireylerin davranışlarından hareketle kitlesel olguları açıklamaya çalışarak değil, hipotetik birey varsayımında dolaylı faktör olan kitlesel olgularla başlayarak yapılmalıdır. Hayali piyasaların hayali bireyleri değil (Rutherford, 1987, s. 68), gerçek dünyanın sosyal sistemden etkilenen, kitlesel bir varlık olan bireyleri dikkate alınmalıdır. Kurumların önemini ve bireyler üzerindeki etkilerini dikkate almayan herhangi bir varsayımsal bireycilik yaklaşımı reddedilmelidir (Rutherford, 1994, s. 41).

Commons da metodolojik bireycilik varsayımına karşı çıkar. Commons için açıklanması gereken temel fenomen kolektif eylem dâhilindeki bireysel eylemdir (Van De Ven, 1993, s.140). Çünkü Commons’a göre toplum, izole bireylerin toplamı değil, işbirliği yapan bireylerin çokluğudur. Bireyler örgütlerin üyeleri, devletin vatandaşları, bir toplumun katılımcılarıdır ve “örgütlenme sürecinde bütün, parçalarının toplamından daha büyüktür” (Akt. Rutherford, 1994, s. 42). Commons bireysel amaçların ve tercihlerin bir ölçüde toplumsal olarak biçimlendirildiğini kabul etmekte ve kurumların her bireyi biçimlendirdiğini savunmaktadır (Hodgson, 2003: 550). Dahası, kurumlar bireyi çeşitli yaptırımlarla ya da kurallarla şekillendirir. Birey, bir nevi “Kurumsallaşmış Zihin”dir (Rutherford, 1994, s. 42; Hodgson, 2008, s.406-407); izole bir varlık değil, kendisinden önce var olmuş ve kendisinden sonra da var olmaya devam edecek kurumlara dâhil olan, sürekliliği olan kuruluşların bir üyesidir (Rutherford, 1994, s. 42). Kolektif eylem biçiminde var olan kurumlar, bireyi, dâhil olduğu toplumsal yapıların işleyiş kuralları üzerinden etkiler:

“Kurumsal olarak bilinen tüm davranışlarda ortak olan evrensel bir durum bulmaya çalışırsak, bir kurumu bireysel eylemin kontrolü, özgürleştirilmesi ve yaygınlaştırılmasına yönelik kolektif eylem olarak tanımlayabiliriz. Kolektif eylem,

örgütlenmemiş adetten (custom) aile, şirket, meslek birliği, sendika, banka sistemi (reserve system), devlet gibi örgütlü, sürekliliği olan kuruluşlara (going concern) kadar çeşitlilik gösterir. Hepsinde ortak olan ilke, bireysel eylemin kolektif eylem tarafından az ya da çok kontrol edilmesi, özgürleştirilmesi ve yaygınlaştırılmasıdır” (Commons, 1931, s. 648).

Birinci kuşak kurumsal iktisat okulunun metodolojik bireycilik eleştirisinde de, araçsal rasyonalitede olduğu gibi, ortak ve farklı hususlar vardır. Veblen, bireylerin toplumsal ilişkilerden izole edilemeyeceğini, aksine, bu ilişkilerin bireylerin düşünce ve davranışlarını şekillendirdiğini savunur. Veblen’e göre insan, toplumsal bir varlıktır ve yaşamın evrimi içinde toplumsal kurumlarla sürekli etkileşim halindedir. Commons ise toplumu, izole bireylerin toplamı olarak değil, işbirliği yapan bireylerin çokluğu olarak görür. Commons’a göre toplum, kolektif eylem biçimleriyle bireyleri etkileyen bir yapıdır ve bu, bireylerin toplumsal bağlam içinde değerlendirilmesi gerektiği anlamına gelir. Mitchell de bireylerin sosyal sistemlerden etkilendiğini ve sosyal kavramların bireysel davranışlar üzerinde kural koyucu bir otoriteye sahip olduğunu savunur.

BİRİNCİ KUŞAK DAVRANIŞSAL İKTİSAT OKULU’NUN ANAAKIM İKTİSAT ELEŞTİRİSİ

Birinci kuşak davranışsal iktisat okulu da birinci kuşak kurumsal iktisat okulu gibi anaakım iktisadın rasyonalite ve metodolojik bireycilik varsayımının sonucu olan Homo Economicus’a itiraz eder. Bireylerin seçimlerini etkileyen bilişsel sınırlamalara ve psikolojik süreçlere vurgu yapar. Bireylerin dâhil oldukları grupların özelliklerinden etkilendiğini, sosyal iletişim süreçlerine dâhil olduklarını ve başkalarıyla sürekli etkileşim halinde olduklarını dikkate almamız gerektiğini savunur. İktisadi eyleyenleri izole/atomik (araçsal) rasyonel karar vericiler olarak değil, psikolojik yanlılıkları ve bilişsel sınırlamaları olan, sosyal bağlamın bir parçası olan varlıklar olarak görür. Bu bakış açısına sahip olan birinci kuşak davranışsal iktisat, dolayısıyla, anaakım iktisadın metodolojik bireycilik ve (araçsal) rasyonalite varsayımlarını eleştirir.

Birinci kuşak davranışsal iktisat okulunun anaakım iktisadın temel varsayımlarına eleştirileri G. Katona ve H. A. Simon’ın çalışmaları üzerinden değerlendirilebilir.¹⁵

Araçsal Rasyonalite Eleştirisi

Simon, anaakım iktisadın temel varsayımlarından biri olan araçsal rasyonalitenin iktisadi eyleyenin karar verme sürecini uygun bir şekilde değerlendirmedeğini düşünür. İnsanın, anaakım iktisadın rasyonalitesinde varsayıldığı gibi, karar verirken bütün bilgiye sahip olmadığını ve sahip olduğu bilgiyi mükemmel biçimde hesaplayabilecek kabiliyete sahip olmadığını savunur. Bu nedenle iktisadi eyleyenin,

¹⁵ Birinci kuşak davranışsal iktisadın temsilcileri arasına Frantz (2017) H. Leibenstein’i da ekler. Heukelom (2014) ise W. Edwards’ı ekler.

mükemmel bir karar verici gibi, fayda maksimizasyonunu sağlayacak seçimi yapamayacağını iddia eder. Simon, bu iddiasına dayanarak, araçsal rasyonalite varsayımına alternatif olarak, farklı çalışmalarında farklı kavramlar önerir: Tatminkârlık (Simon, 1955; 1956), yaklaşıklık (Simon, 1955; 1956) kavramları daha sonra yerini sınırlı rasyonalite (Simon, 1957) kavramına bırakır. Kavramlar değişse de Simon’ın temel bakış açısı aynı kalır: İnsan sınırlı bilgiye ve sınırlı hesaplama kabiliyetine sahip bir varlıktır. Bu nedenle insan, araçsal rasyonalitede varsayıldığı gibi bir varlık değildir. İnsanı olduğu gibi yani yaşadığımız dünyadaki haliyle kabul etmek, insanın sınırlılıklarının farkında olmak demektir. Bu bakış açısı bizi sınırlı bilgi ve hesaplama kabiliyetine sahip insanın rasyonalitesine, sınırlı rasyonaliteye götürür:

“Gerçek insanın seçim davranışına ilişkin bilgimizle tutarlı olan sınırlı rasyonalite, karar vericinin alternatifleri araştırması gerektiğini, eylemlerin sonuçları hakkında açıkça eksik ve hatalı bilgiye sahip olduğunu ve tatmin edici olması beklenen eylemleri seçtiğini varsayar” (Akt. Barros, 2010, s.460).

Simon (1976; 1978; 1986) daha sonraki çalışmalarında ise prosedürel rasyonalite tanımlaması yapar. Prosedürel rasyonaliteyi, iktisadın rasyonalitesi olarak adlandırdığı, insanın karar verme süreciyle değil, kararın sonuçlarıyla ilgilenilen tözel rasyonalite ile karşılaştırarak ortaya koyar. Prosedürel rasyonalite psikolojinin rasyonalitesidir, tözel rasyonalitenin aksine süreçle ilgilenir, insanın eylemde bulunurken kullandığı prosedürlerin etkinliği ile ilgilenir ve bunu yaparken bilişsel sınırları dikkate alır. Bu anlamda prosedürel rasyonalite, bir kararın maksimum ya da optimum sonucu verip vermediğiyle değil, sürecin birey tarafından uygun bir şekilde müzakere edilip edilmediğiyle ilgilenir (Kırmızıaltın, 2021, s. 33-34).

Katona da Simon’ın prosedürel rasyonalite tanımlamasında yaptığı gibi, kararın sonucunun değil karar verme sürecinin rasyonelliğine odaklanmıştır (Curtis, 2017, s.19). İktisadın rasyonalitesinin değil psikolojinin rasyonalitesinin varsayım olarak kullanılması gerektiğini söyler. Bu ise karar verme sürecini etkileyen çeşitli unsurlara odaklanmak anlamına gelir. Bu unsurlar “müdahale eden değişkenler”dir (intervening variables). Müdahale eden değişkenler, insanların tepkilerini etkileyen ancak doğrudan gözlemlenemeyen, davranışı açıklamak için kullanılan faktör veya yapıları tanımlamak için kullanılır (Katona, 1951, s. 31). Örneğin güdü, tutum ve referans çerçeveleri önemli müdahale eden değişkenlerdir¹⁶ (bunların yanı sıra beklentiler, planlar, duygular, alışkanlıklar vb. gibi başka değişkenler de vardır).

¹⁶ “Güdüler, tutumlar ve referans çerçeveleri çevreye yönelik tepkilerin yanı sıra çevreye ilişkin algıların düzenlenmesini de etkiler. İnsan eylemi, uyarılara verilen otomatik, mekanik bir tepki değil, bir alan içinde verilen tepkidir. Müdahale eden değişkenlerin etkisi nedeniyle, iki birey aynı duruma farklı şekillerde tepki verebilir ve bir birey iki farklı duruma aynı şekilde tepki verebilir” (Katona, 1951, s. 36).

Katona'ya göre bireyler, araçsal rasyonalitenin varsaydığı gibi yalnızca hesaplama yapan varlıklar değildir, karar verme süreçleri bu çeşitli değişkenlerden etkilenir ve bu etkiler göz önünde bulundurulmalıdır:

“Tüketici, deneyimlerinden etkilenen bir insandır. Sosyo-ekonomik normları, tutumları ve alışkanlıklarının yanı sıra gruplara ait olması da kararlarını etkiler. Kısa yolları tercih etme, temel kurallara uyma ve rutin davranma eğilimindedir. Ancak aynı zamanda akıllıca davranma yeteneğine de sahiptir. Bir şeyin gerçekten önemli olduğunu düşündüğünde, düşünüp taşınarak elinden gelenin en iyisini seçecektir” (Akt. Hosseini, 2011, s. 980).

Simon'ın ilk çalışmalarında bireylerin sınırlı rasyonel oldukları, yani anaakım iktisadın varsaydığı gibi karar vermesini engelleyen bilişsel ve bilgisel sınırlamalarının olduğu iddiası ve sonraki çalışmalarında rasyonellik değerlendirmesinde sonuca değil sürece odaklanılması gerektiğini savunması ile Katona'nın sonuca değil sürece odaklanılması gerektiğini savunması ve insanların karar verme süreçlerini etkileyen müdahale edici değişkenler vurgusu, birinci kuşak davranışsal iktisadın anaakım iktisadın rasyonalite eleştirisinin temeli oluşturur.

Görülebileceği üzere, birinci kuşak davranışsal iktisat okulunun temsilcilerinin araçsal rasyonaliteye yönelik eleştirilerinde bazı farklılıklar olsa da prosedürel rasyonalite (sürece odaklanma) konusunda ortak bir yaklaşım bulunmaktadır. Simon'ın araçsal rasyonaliteye yönelik eleştirisi, bireylerin bilgiye tam anlamıyla erişemedikleri ve bilgiyi kusursuz şekilde işlemeye yönelik kapasitelerinin sınırlı olduğu varsayımına dayanır. Simon'ın önerdiği “sınırlı rasyonalite” kavramı, bireylerin gerçek dünyadaki karmaşık ve belirsiz koşullar altında optimal kararlar almak yerine, tatmin edici kararlar aldığını savunur. Katona ise, Simon'ın prosedürel rasyonalite anlayışına benzer bir yaklaşımı benimser, ancak müdahale eden değişkenleri analizinin merkezine koyar. İnsanın karar süreçlerinde sadece bireysel çıkar değil, sosyal bağlam, güdü ve tutum gibi müdahale eden değişkenlerin de etkili olduğunu vurgular.

Metodolojik Bireycilik Eleştirisi

Simon'a göre karar verici olarak birey toplumsal ilişkilerden izole atomik bir varlık değildir: “bireysel karar verici asla (...) toplumdan bağımsız olarak ele alınmaz” (Akt. Koumakhow ve Daoud, 2020, s. 10). Birey öğrenen ve değişen, içinde bulunduğu koşullardan yani toplumsal ilişkilerden etkilenen bir varlıktır. Dolayısıyla toplumsal ilişkiler bireyin karar verme sürecini etkiler. Simon, toplumsal ilişkilerin karar verme sürecini etkileme biçimini beklentiler ile inanç arasındaki ilişki üzerinden açıklar. Simon, bireyin belirli beklentilere sahip olarak karar aldığını, bu beklentilerin nihayetinde geleceğe dair inançlardan oluştuğunu söyler ve bu inançların oluşumunda bireyler arasındaki etkileşimlerin, sosyal iletişim süreçlerinin, yani toplumsal ilişkilerin etkili olduğunu belirtir. Bu etki metodolojik bireycilikte göz ardı edilir:

“... neoklasik teörinin bireyciliği tarafından genellikle göz ardı edilenler de vardır. Örneğin, beklentiler borsa patlamaları ve çöküşleri gibi olaylarda oldukça açık bir şekilde merkezi bir rol oynamaktadır. Beklentiler gelecek hakkındaki inançlardır. Bu inançlar, modern bir toplumda, her bir kişinin diğer birçok kişiyle sürekli iletişim halinde olduğu bir ortamda oluşur. Şüphesiz, bu olguları açıklamaya yetecek gerçekçi bir inanç oluşumu teorisi, sosyal iletişim süreçlerini ve her birimizin başkalarından duyduklarımızdan etkilenme yollarını dikkate almak zorunda kalacaktır. Bunlar, her şeyi bilen rasyonellik modelinden hareketle çözülemeyecek ampirik sorulardır” (Simon, 1992, s. 39).

Katona ise metodolojik bireycilik varsayımını molar (grup) ve moleküler (birey) terminolojisini kullanarak eleştirir (Curtin, 2017, s. 24). Katona’nın yaklaşımında, davranışta bulunan grup değil bireydir, ancak birey nihayetinde bir grubun üyesidir.¹⁷ Bir grubun bir parçası olan insan, üyesi olduğu gruplardan (aile gibi küçük/az üyeli ya da toplum gibi büyük/çok üyeli gruplar) öğrenerek davranır: “Öğrenme, terimin en geniş anlamıyla, her organizmanın temel bir özelliğidir. İnsan organizması davranış biçimleri edinir, eylem, bilgi ve duygu biçimleri edinir” (Katona, 1951, s. 30). Bu anlamda, iktisadi davranış da öğrenilmiş bir davranıştır: “İktisadi davranış incelerken - örneğin, satın alma, satma, fiyatlandırma, üretme kararlarının oluşumu - neyin doğuştan geldiği ve neyin sonradan kazanıldığı sorusu bizi ilgilendirmeyiz. Tüm bu davranış biçimleri, deneyimle gelişip değişmeleri anlamında öğrenilmiş davranışlardır” (Katona, 1951, s. 30). Dolayısıyla, Katona’ya göre insan davranışını izole atomik birey varsayımı ile değerlendiremeyiz. İnsan hem grubu etkileyen ve hem de gruptan etkilenen bir varlıktır¹⁸ ve insan davranış, eylemi, karar verme süreci bu etkileşimler dikkate alarak yorumlanmalıdır:

“Tüm öğeler ya da parçalar ait oldukları bütünden etkilenir. Bütün, parçalarının toplamından farklıdır (bu, bütünün parçalarının toplamından daha fazla olduğu anlamına gelmez). Bir öge veya parçadaki değişiklik, parçanın bütün içindeki rolü ve işlevine bağlı olarak bütünü veya diğer öge ve parçaları etkileyebilir veya etkilemeyebilir. Bir kuruluşun yapısı, genellikle belirli bir parça olabilen veya olamayan bir odak noktası veya merkezi özelliği ve bir veya birçok çevresel parçası vardır. Bütün, diğer bütünlerden ayrılmıştır. Geniş anlamda, psikolojik bütün davranış alanı tarafından temsil edilir. Davranış bir alan içinde gerçekleşir, alanından etkilenir ve karşılığında alanı etkiler” (Katona, 1951, s. 32).

Birinci kuşak davranışsal iktisat okulunun temsilcilerinin metodolojik bireycilik eleştirisinde de farklılıklar ve benzerliklerin olduğu görülür. Simon, bireylerin toplumsal ilişkilerden etkilendiğini ve bireysel kararların, sosyal iletişim süreçlerinin etkisi altında alındığını savunur. Bu, bireylerin birbirleriyle sürekli etkileşim halinde olduklarını ve karar alma süreçlerinde toplumsal dinamiklerin büyük rol oynadığını gösterir. Katona da toplumsal dinamikleri dikkate alır ancak bunu birey ile grup arasındaki ilişkiler üzerinden değerlendirir. Bireylerin öğrenme süreçlerinin ve dâhil oldukları (hem etkiledikleri hem de etkilendikleri) grupların, karar alma süreçlerine olan etkisini vurgular.

¹⁷ “Birey davranır, grup değil. Ancak birey bir birey olarak ya da bir ‘biz’in parçası olarak davranabilir” (Katona, 1951, s.38).

¹⁸ Gruplar, bireyler toplamı olsa da, grupların eylemi kendisini oluşturan bireylerin eyleminin toplamı değildir. Bu nedenle insan gruplarının kolektif eylemleri, gruba dâhil olan her bir bireyin eyleminin toplamı değildir.

BİRİNCİ KUŞAK KURUMSAL VE DAVRANIŞSAL İKTİSAT OKULLARININ ELEŞTİRİLERİNİN SENTEZİ

Anaakım iktisadın merkezinde yer alan homo economicus ideal tipi, araçsal rasyonalite ve metodolojik bireycilik varsayımlarının bir sonucudur. Bu ideal tip, kendi çıkarı doğrultusunda, her koşulda rasyonel kararlar alabilen, toplumsal bağlamdan bağımsız bir varlıktır. Birinci kuşak kurumsal ve davranışsal iktisat okulları, bu ideal tipe karşı çıkmış, iktisadi gerçekliği fazlasıyla basitleştirerek insan davranışının inceliklerini ve toplumsal etkileşimlerin iktisadi süreçlere olan etkisini ihmal ettiğini ortaya koymuştur.

Birinci kuşak kurumsal iktisat okulu, bireyin iktisadi kararlarının yalnızca bireysel tercihlerle değil, toplumsal normlar, alışkanlıklar, güç ilişkileri ve kurumsal yapılarla da şekillendiğini savunur. Veblen'in “alışkanlıklar” ve “kurumlar” kavramları, bireylerin geçmiş deneyimleri ve toplumsal normlar tarafından şekillendiğini, sürekli değişen toplumsal çerçevenin karar verme süreçlerini etkilediğini vurgular. Commons ve Mitchell'in bakış açısında ise, kurumların birey üzerindeki etkisi nedeniyle, bireyin tek başına var olamayacağı, toplumsal bir organizasyonun parçası olarak karar verdiği vurgulanır. Kurumsal iktisat, bireyi çevreleyen toplumsal ve tarihsel yapıların etkisini, bireyin karar verme sürecinin içsel bir parçası olarak değerlendirir.

Birinci kuşak davranışsal iktisat okulu ise bireyin karar verme sürecinde etkili olan bilişsel ve psikolojik faktörlere odaklanır. Simon'ın “sınırlı rasyonalite” ve “prosedürel rasyonalite” kavramları, bireylerin bilgi ve hesaplama kapasitesi sınırlarının kararlarını şekillendirdiğini vurgular. Katona'nın “müdahale eden değişkenler” yaklaşımı, bireyin karar verme sürecinde güdüler, beklentiler ve grup dinamikleri gibi etkenlerin rolünü vurgular. Bu okul, bireyi rasyonel bir hesaplayıcı olarak değil, çevresel faktörler, psikolojik yanlılıklar ve grup etkileri altında karar veren bir varlık olarak ele alır.

Yani birinci kuşak kurumsal iktisat okulu, bireyin davranışlarının toplumsal yapılar ve tarihsel süreçlerle şekillendiğine odaklanırken; birinci kuşak davranışsal iktisat okulu, bireyin karar verme süreçlerinde bilişsel sınırlamaların ve psikolojik faktörlerin etkisine odaklanır. Bununla birlikte, bu iki iktisat okulu, farklı odak noktalarına sahip olsalar da iktisadi davranışın analizini yaparken birbiriyle örtüşen bir perspektife ulaşırlar. Birinci kuşak kurumsal iktisat okulu, bireyin toplumsal yapılar tarafından şekillendiğini savunurken, birinci kuşak davranışsal iktisat okulu bireyin içsel, psikolojik sınırlarını inceler. İlişkisel bir iktisadi model, bu iki farklı odağın kesişiminde yer alır: Birey, bir yandan tarihsel olarak evrilmiş toplumsal yapılar içinde hareket ederken, diğer yandan bilişsel sınırlılıklar ve psikolojik etkenlerden de etkilenir. Bu kesişim noktasında, bireyin kararları hem toplumsal hem de içsel yapılar

tarafından dinamik bir şekilde belirlendiğini ve iktisat biliminin tek boyutlu birey modellerinden uzaklaşması gerektiğini gösterir.

Bu bağlamda, kurumsal ve davranışsal perspektiflerin birleştirilmesi, iktisadi eyleyenlerin davranışlarını daha kapsamlı ve gerçekçi bir biçimde analiz etmeyi sağlar. Buna göre iktisadi eyleyen olarak insan yalnızca kendi çıkarını maksimize eden, izole bir varlık değildir, toplumsal bağlamın bir ürünüdür ve bilişsel sınırlamalara ve psikolojik etkileyenlere sahiptir. Bir diğer ifadeyle iktisadi eyleyen sadece birey değildir, çok boyutlu bir toplumsal varlıktır. Dolayısıyla, iktisadi davranışı anlamak isteyen her analiz, bireylerin atomik varlıklar olmadıklarını ve salt fayda maksimizasyonu amacıyla hareket etmedikleri gerçeğini göz önünde bulundurmalıdır.

SONUÇ

Birinci kuşak kurumsal ve davranışsal iktisat okullarının eleştirileri, anaakım iktisadın temellerini sarsarak, iktisat biliminin toplumsal ve psikolojik dinamikleri dikkate alması gerektiğine işaret eder. İktisadi eyleyenlerin karar verirken salt çıkar maksimizasyonunu dikkate almadıkları, toplumsal, kurumsal, bilişsel ve psikolojik bağlamlardan da etkilenerek karar verdikleri vurgulanır. Bu yaklaşımlar, iktisat bilimini bir sosyal bilim olarak yeniden düşünmeyi gerektirir ve iktisat analizlerinde daha çoğulcu, disiplinlerarası bir bakış açısına duyulan ihtiyacı gözler önüne serer.

İktisat bilimi, bu eleştiriler ışığında bireylerin iktisadi davranışlarının toplumsal bağlamla iç içe olduğunu ve bu bağlamın bireyin psikolojik süreçleriyle ilişkisel olduğunu dikkate almalıdır. Zira birey, yalnızca bireysel bir eyleyen değil, toplumsal yapılar ve bilişsel sınırlar içinde hareket eden dinamik bir varlıktır. Bu eleştirilerin iktisat bilimine kattığı yeni perspektifler, iktisat disiplininin insanı anlamada daha geniş ve kapsamlı bir çerçeveye kavuşmasını yardımcı olacaktır.

Son olarak belirtmek gerekir ki bu çalışmanın, birincil kaynaklar üzerinden ilerlemesi ve iki iktisat okulunun birinci kuşaklarını konu etmesi nedeniyle belirli kısıtları vardır. Birincisi, her iki okulun eleştirilerinin günümüz heterodoks iktisat yaklaşımlarıyla nasıl bir devamlılık içinde olduğu; ikinci kuşak (new) kurumsal iktisat ve ikinci kuşak (new) davranışsal iktisat yaklaşımlarının, birinci kuşak yaklaşımlarda ortaya konan çerçeveleri nasıl dönüştürdüğü ve genişlettiği incelenmemiştir. İkinci olarak, çalışmada ele alınan eleştirilerin günümüz politika yapıcılar ve ekonomik karar alıcılar üzerindeki etkileri (iktisat politikası tasarımına etkileri) değerlendirilmemiştir. Üçüncü olarak ise, anaakım iktisadın zaman içindeki dönüşümü ayrıntılı olarak incelenmemiş, birinci kuşak kurumsal ve davranışsal iktisat eleştirilerinin bugünkü iktisadi paradigmayı etkileyip etkilemediği sorgulanmamıştır. Birinci kuşak kurumsal ve davranışsal iktisat okullarının anaakım iktisada yönelik eleştirilerini kapsamlı bir şekilde ele almakla

birlikte, üç açıdan geliştirilmeye açık olan bu çalışmanın benzer çalışmalar için başlangıç olmasını umuyoruz.

YAZAR BEYANI / AUTHOR STATEMENT

Araştırmacılar makaleye ortak olarak katkıda bulunduğunu bildirmiştir. Araştırmacılar herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

Researchers have jointly contributed to the article. Researchers have not declared any conflict of interest.

KAYNAKÇA

- Angner, E. (2015). “To navigate safely in the vast sea of empirical facts”: Ontology and methodology in behavioral economics. *Synthese*, 192(11), s. 3557–3575.
- Arrow, J. K. (1986). Rationality of Self and Others in an Economic System. *The Journal of Business*, 59(4) part 2, s. 385-399.
- Arrow, K. J. (1959). Toward a theory of price adjustment. M. Abramovitz (Ed.). *The allocation of economic resources: essays in honor of Bernard Francis Haley* içinde (s. 41-51). Stanford: Stanford University Press.
- Arrow, K. J. (1968). Mathematical Models in Social Sciences. M. Brodbeck (Ed). *Readings in the Philosophy of the Social Sciences* içinde (s. 635-667). New York: MacMillan.
- Arrow, K. J. (1994). Methodological individualism and social knowledge. *The American Economic Review*, 84(2), s. 1-9.
- Arrow, K. J. (1995). Viewpoint: The future. *Science*, 267, 1617.
- Barros, G. (2010). Herbert A. Simon and the concept of rationality: Boundaries and procedures. *Brazilian Journal of Political Economy*, 30(3), s. 455-472.
- Bilir, H. (2018). Commons ve Mitchell’in “iktisat” ve “birey” anlayışları. *Sosyoekonomi*, 26(37), s. 11–32.
- Burns, F. A. (1952). Introductory scetch. Arthur F. Burns (Ed), *Wesley Clair Mitchell the economic scientist* içinde. NBER, s. 1-54.
- Caspari, V. (2022). *A history of economics: The co-evolution of economics and the economy*. Springer Gabler.
- Colander, D.C., R. P. F. Holt ve J. B. Rosser Jr. (2004). The changing face of economics. *Review of Political Economy* 16(4), 485–499.

- Coleman, O. W. (1995). *Rationalism and anti-rationalism in the origins of economics the philosophical roots of the 18th century economic thought*. Aldershot: Edward Elgar Publishing.
- Commons, J. R. (1924). *Legal foundations of capitalism*. New York: Macmillan.
- Commons, J. R. (1931). Institutional Economics. *American Economic Review*, 21(4), s. 648–57.
- Commons, J. R. (1934). *Institutional economics – Its place in political economy*. New York: Macmillan.
- Commons, J. R. (1950). *The economics of collective action* (Ed: K. H. Parsons). New York: Macmillan.
- Commons, J. R. (1965). *A sociological view of sovereignty* (Ed: J. Dorfman). New York: Augustus Kelley.
- Conrad, C. A. (2020). *Political economy: An institutional and behavioral approach*. Springer Gabler.
- Corr, P. ve Plagnol, A. (2023). *Behavioral economics: The Basics*. Routledge.
- Curtin, R. (2017). George Katona: A founder of behavioral economics. Frantz, R. Chen, S. Dopfer, K. Heukelom, F. ve Mousavi, S. (Editörler.), *Routledge Handbook of Behavioral Economics* içinde, (s.18-35). Londra: Routledge.
- Davis, J. B. (2006). The turn in economics: Neoclassical dominance to mainstream pluralism? *Journal of Institutional Economics*, 2(1), s. 1–20.
- Dumludağ, D., Gökdemir, Ö., Neyse, L., & Ruben, E. (Editörler). (2015). *İktisatta davranışsal yaklaşımlar*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Earl, P. E. (2022). *Principles of behavioral economics: Bringing together old, new and evolutionary approaches*. Cambridge University Press.
- Forest, J. ve Mehier, C. (2001). John R. Commons and Herbert A. Simon on the Concept of Rationality. *Journal of Economic Issues*, 35(3), s.1-15.
- Frantz, R. (2017). Harvey Leibenstein: a first generation behavioral economist. *Routledge Handbook of Behavioral Economics* içinde Frantz, R. Chen, S. Dopfer, K. Heukelom, F. ve Mousavi, S. (Ed.) Londra: Routledge, s.42-54.
- García-Quero, C., & López Castellano, F. (2022). From the mainstream economics research frontier towards critical institutional political economy. *Brazilian Journal of Political Economy*, 42(3), 619–637.
- Hahn, F. H. (1991). The next hundred years. *Economic Journal* 101(1), 47–50.
- Heap Hargreaves, S. (1989). *Rationality in economics*, Oxford: Basil Blackwell.
- Heukelom, E. (2014). *Behavioral economics a history* New York: Cambridge University Press.
- Hodgson, G. M. (1998). The approach of institutional economics. *Journal of Economic Literature*, 36(1), 166-192.
- Hodgson, G. M. (2003). John R. Commons and the foundations of institutional economics. *Journal of Economic Issues*, 37(3), 547-576.

- Hodgson, G. M. (2007a) Meanings of methodological individualism. *Journal of Economic Methodology*, 14(2), 211-226.
- Hodgson, G. M. (2007b). Evolutionary and institutional economics as the new mainstream? *Evolutionary and Institutional Economics Review* 4, 7–25.
- Hodgson, G. M. (2008) What is the essence of institutional economics. D. M. Hausman (Ed.), *The philosophy of economics an anthology* içinde (s. 399-412). Cambridge: Cambridge University Press.
- Hosseini, H. (2011). George Katona: A founding father of old behavioral economics. *The Journal of Socio-Economics*, 40, 977-984.
- Jevons, W. S. ([1871] 1879). *Theory of political economy* (2 baskı). Londra: MacMillan and Co.
- Kalberg, S. (1980). Max Weber's types of rationality: Cornerstones for the analysis of rationalization processes in history. *American Journal of Sociology*, 85, 1145-1179.
- Katona, G. (1951). *Psychological analysis of economic behavior*. New York: McGraw Hill.
- Katselidis, I. A. (2019). Institutions, policy and the labour market: The contribution of the old institutional economics. *Economic Thought*, 8(2), s. 13–30.
- Kaufman, B. E. (2007). The institutional economics of John R. Commons: complement and substitute for neoclassical economic theory. *Socio-Economic Review*, 5, s. 3-45.
- Kırmızıaltın, E. (2017). *İktisat ve rasyonalite K. Marx, W. S. Jevons ve T. B. Veblen'de rasyonalite, insan, teori*. Ankara: Heretik Yayın.
- Kırmızıaltın, E. (2021). *Davranışsal iktisat kısa bir giriş: Kurucu düşünürler*. Ankara: Heretik Yayın.
- Kırmızıaltın, E. (2024). Anaakım, Ortodoks, Heterodoks iktisat tanımları üzerine bir değerlendirme. *Politik Ekonomik Kuram*, 8(2), s. 362-369.
- Kumakhov, R. ve Daoud, A. (2021). Decisions and structures: A dialogue between Herbert Simon and Critical Realist. *British Journal of Management*, 32(4), s. 1404-1420.
- Lehr, B. (2022). *Behavioral economics: Evidence, theory and welfare*. Routledge.
- Lukes, S. (1973). *Individualism*. Oxford: Basil Blackwell.
- Menger, C. ([1871] 2007). *Principles of economics* (Çev. James Dingwall, & Bert F. Hoselitz). Ludwig von Mises Institute.
- Menger, C. (1883). *Investigations into the method of the social sciences with special reference to economics* (Çev: Francis J. Nock). New York: New York University Press.
- Mill, J. S. ([1844] 2000). *Some unsettled questions of political economy*. Batoche Books.
- Mitchell, W. C. (1910). The rationality of economic activity-Part II. *Journal of Political Economy*, 18(3), s. 197–216.

- Nozick, R. (1993). *The nature of rationality*. Princeton: Princeton University Press.
- O'Hara, P. A. (2023). *Principles of institutional and evolutionary political economy: Applied to current world problems*. Springer.
- O'Neill, J. (1973). *Modes of individualism and collectivism*. Londra: Heinemann.
- Özçelik, E. ve Özveren, E. (2015). Institutional economics: The past, the present and the future. *Ekonomik Yaklaşım*, 26(96), s. 17–57.
- Özveren, E. (Ed.). (2007). *Kurumsal iktisat*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Popper, K. R. (1945) *The open society and its enemies* (2. baskı). Londra: Routledge and Kegan Paul.
- Rutherford, M. (1987). Wesley Mitchell: Institutions and quantitative methods. *Eastern Economic Journal*, 12(1), 63-72.
- Rutherford, M. (1994). *Institutional economics: The old and the new institutionalism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schumpeter, J. A. (1908). *Das Wesen und der Hauptinhalt der theoretischen Nationalökonomie*. München und Leipzig: Duncker und Humblot.
- Schumpeter, J. A. (1909). On the concept of social value. *Quarterly Journal of Economics*, 23(2), 213-32
- Simon, H. A. (1955). A behavioral model of rational choice. *Quarterly Journal of Economics*, 69(1), 99-118.
- Simon, H. A. (1956). Rational choice and the structure of the environment. *Psychological Review*, 63(2), s. 129-138.
- Simon, H. A. (1957). *Models of man, social and rational: Mathematical essays on rational human behavior in a social setting*. New York: John Wiley and Sons.
- Simon, H. A. (1976). From substantive to procedural rationality. S. J. Latsis (Ed.), *Method and appraisal in economics* içinde (s. 129-148). Cambridge: Cambridge University Press.
- Simon, H. A. (1978). Rationality and as product of thought. *The American Economic Review*, 68(2), 1-16.
- Simon, H. A. (1986). Rationality in psychology and economics. *The Journal of Business*, 59(4), 209-224.
- Simon, H. A. (1992). Methodological foundations of economics. J.L. Auspitz, W.W. Gasparski, M.K. Mlicki, & K. Szaniawski (Ed.), *Praxiologies and the philosophy of economics* içinde (s. 25-42.) New Brunswick, NJ: Transactions Publishers.
- Smith, A. ([1759] 1976). *The theory of moral sentiments*. Oxford: Oxford University Press.
- Smith, A. ([1776] 2004). *Ulusların zenginliği* (Çev: Ayşe Yunus ve Mehmet Bakırcı). İstanbul: Yeni Alan.
- Stanfield, K. C. (2023). Evolutionary behavioral economics: Veblenian institutionalist insights from recent evidence. *Journal of Economic Issues*, 57(3), 693–710.

- Methodological individualism. (t.y.). *Stanford Encyclopedia of Philosophy*.
<https://plato.stanford.edu/entries/methodological-individualism/> adresinden erişildi.
- Stanovich, E. K. (2010). *Decision making and rationality in the modern world*. Oxford: Oxford University Press.
- Stilwell, F., Primrose, D. & Thornton, T. B. (Ed.). (2022). *Handbook of alternative theories of political economy*. Edward Elgar Publishing.
- Taioka, T., Almeida, F., & Fernández, R. G. (2020). Thorstein Veblen's institutional economics and Daniel Kahneman and Amos Tversky's behavioral economics: An analysis of convergent points. *Brazilian Journal of Political Economy*, 40(4), s. 746–765.
- Udehn, L. (2001). *Methodological individualism: Background, history and meaning*. Routledge.
- Van De Ven, A. H. (1993). The institutional theory of John R. Commons: A review and commentary. *Academy of Management Review*, 18(1), s. 139–152.
- Veblen, T. B. ([1898] 2017). Çalışma içgüdüsü ve emeğin usandırıcılığı. E. Kırmızıaltın (Der.), *Seçilmiş makaleler içinde* (s. 25-40). Ankara: Heretik Yayın.
- Veblen, T. B. ([1898] 2017). İktisat neden evrimsel bir bilim değildir? E. Kırmızıaltın (Der.), *Seçilmiş makaleler içinde* (s. 71-92). Ankara: Heretik Yayın.
- Veblen, T. B. ([1899] 2015). *Aylak Sınıfın Teorisi: Kurumların İktisadi İncelemesi*. (Çev: E. Kırmızıaltın, E ve H., Bilir). Ankara: Heretik Yayın.
- Voigt, S. (2019). *Institutional economics: An introduction*. Cambridge University Press.
- Watkins, J. W. N. (1952). The principle of methodological individualism. *British Journal for the Philosophy of Science*, 3(2), 186-9.
- White, V. M. (1994). The moment of Richard Jennings: The production of Jevons's marginalist economic agent. P. Mirowski (Ed.), *Natural images in economic thought: "Markets read in tooth and claw"* içinde (s. 197-230). Cambridge: Cambridge University Press.